

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Географічний факультет
Кафедра географії України та регіоналістики**

**ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
БРУСНИЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)**

Виконав:

студент 4 курсу 401 групи
спеціальності 106 – Географія
галузі знань 10 – Природничі науки
ОПП «Географія»

Нємцов Іван Володимирович

Керівник:

доктор географічних наук, професор
Костащук Іван Іванович

До захисту допущено на засіданні кафедри

Протокол № _____ від _____ 2025 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Іван КОСТАЩУК

Чернівці – 2025

АНОТАЦІЯ

Іван НЄМЦОВ – здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 10 – Природничі науки, спеціальності 106 – Географія, ОПП «Географія» кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. м. Чернівці, Україна, 2025.

Тема кваліфікаційної роботи: Географічна характеристика Брусницької територіальної громади

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному географічному дослідженню Брусницької територіальної громади Чернівецької області. У роботі розкрито природно-географічні, соціально-демографічні, економічні та екологічні аспекти розвитку громади, а також просторову організацію її території. Визначено сучасні тенденції у структурі господарства, стан інфраструктури, демографічну динаміку та проблеми функціонування громади в умовах адміністративно-територіальної реформи.

Проаналізовано ресурсний потенціал території, зокрема земельні, водні та рекреаційні ресурси, їх використання і перспективи розвитку.

Результати кваліфікаційної роботи мають практичне значення для територіального планування, сталого розвитку громади та прийняття управлінських рішень на місцевому рівні.

Ключові слова: країзнавство, географо-краєзнавчі дослідження, Брусницька територіальна громада, Чернівецька область.

ABSTRACT

Ivan NEMTSOV – applicant for the first (bachelor's) level of higher education in the field of knowledge 10 – Natural Sciences, specialty 106 – Geography, Educational and Professional Program "Geography", Department of Geography of Ukraine and Regional Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, Ukraine, 2025.

Topic of the qualification paper: Geographical Characteristics of the Brusnytsia Territorial Community.

The qualification paper is devoted to a comprehensive geographical study of the Brusnytsia Territorial Community in Chernivtsi Oblast. The paper reveals the natural-geographical, socio-demographic, economic, and ecological aspects of the community's development, as well as the spatial organization of its territory. Current trends in the structure of the economy, the state of infrastructure, demographic dynamics, and the challenges of functioning under administrative-territorial reform are identified.

The resource potential of the territory is analyzed, in particular land, water, and recreational resources, their usage and development prospects.

The results of the qualification paper have practical significance for territorial planning, sustainable development of the community, and decision-making at the local level.

Keywords: local geography, geographical-regional research, Brusnytsia territorial community, Chernivtsi Oblast.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Іван НЕМЦОВ

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. <u>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ГЕОГРАФО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД</u>	7
1.1 Географо-краєзнавчі дослідження, їх суть та значення.....	7
1.2 Історія географо-краєзнавчих досліджень в Україні	10
1.3 Методика географо-краєзнавчого дослідження територіальної громади ..	14
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. <u>ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ БРУСНИЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ</u>	19
2.1 Геологічна історія та тектонічна будова, рельєф громади	19
2.2 Корисні копалини та мінеральні джерела Брусницької громади	23
2.3 Кліматичні умови території.....	26
2.4 Гідрографічна мережа території дослідження	28
2.5 Ґрунтово-рослинний покрив і фауна території	29
Висновки до розділу 2	31
РОЗДІЛ 3. <u>СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІКА ХАРАКТЕРИСТИКА БРУСНИЦЬКОЇ ГРОМАДИ</u>	32
3.1 Населення та його культура	32
3.2 Господарство в громаді.....	37
3.3 Проблеми та перспективи розвитку громади	40
Висновки до розділу 3	45
ДОДАТКИ	51
Брусницька територіальна громада	51

ВСТУП

Брусницька територіальна громада, яка розміщена у Вижницькому районі Чернівецької області та об'єднує 10 сільських поселень, утворена в 2020 році. Вона займає площу близько 98 км² із населенням понад 9 300 осіб. Природно-географічні умови, а саме гірське передгір'я, джерела мінеральних вод, річка Брусниця, лісові масиви та інші чинники, формують специфіку території, впливають на просторове планування, економічний розвиток (аграрний, оздоровчий сектори), екологічні та транспортні мережі. Такі умови потребують актуального дослідження для ефективного розвитку громади в умовах децентралізації. Тому тема дослідження є актуальною і має практичне значення.

Об'єктом наукового дослідження є Брусницька територіальна громада, а предметом предметом дослідження виступають географічні характеристики громади: рельєф, клімат, водні та ґрунтові ресурси, мінеральні води, лісостани, а також їх вплив на територіальне планування, сільське господарство й рекреацію.

Мета роботи – це комплексно охарактеризувати природно-географічні умови Брусницької громади та визначити їх роль у формуванні стратегії розміщення функціональних зон, планування використання й розвитку території. Відповідно до мети були поставлені такі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти географо-краєзнавчих досліджень;
2. Простежити фізико-географічні особливості громади, а саме геологічну та тектонічну будову, рельєф, корисні копалини, клімат, водні ресурси, ґрунти та ландшафти;
3. Проаналізувати особливості демографічної ситуації в громаді;
4. Вивчити особливості економічного розвитку громади;
5. Виявити основні проблеми її розвитку та запропонувати шляхи покращення.

Методична основа дослідження полягає у використанні географо-краєзнавчого підходу із поєднанням таких методів дослідження як аналізу, використання літературних джерел, статистичного, картографічного та інших.

Дослідження сприяє розвитку регіональної географії прикарпатських територій. Узагальнення ролі мінеральних вод та лісостану в просторовому менеджменті сприяє теоретичному осмисленню потенціалу передгірської громади. Підготовані рекомендації можуть бути інтегровані у стратегічний план розвитку громади: зонування, агроекотуризм, місце облаштування джерельних зон. Пропозиції щодо протиерозійних заходів, щоб зберегти ґрунти та підвищити продуктивність сільського господарства. Інформаційна база слугуватиме основою для прийняття рішень у земельному плануванні, екології, інфраструктурі.

Робота складається із вступу, трьох розділ, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ГЕОГРАФО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1 Географо-краєзнавчі дослідження, їх суть та значення

Географо-краєзнавчі дослідження є важливим компонентом сучасної географічної науки, що відіграє значну роль у формуванні регіональної ідентичності, розвитку туристичного потенціалу регіонів, підтримці культурної спадщини та вихованні патріотизму. Ці дослідження поєднують у собі аналіз природного середовища, населення, господарства, культурних та історичних особливостей територій. Особливого значення вони набувають у сучасних умовах децентралізації та розвитку об'єднаних територіальних громад. Вивчення рідного краю сприяє не лише накопиченню емпіричних знань, а й формує ціннісні орієнтири молоді, розвиває аналітичне мислення, здатність бачити взаємозв'язки між людиною і навколишнім середовищем.

Географо-краєзнавчі дослідження – це система науково-обґрунтованого аналізу окремих територіальних одиниць (сіл, міст, регіонів) з метою виявлення їхніх природних, соціально-економічних та культурних особливостей. Такі дослідження ґрунтуються на інтеграції знань з фізичної географії, географії населення, історії, етнографії, екології, економіки, культурології. Основною метою географо-краєзнавчих досліджень є всебічне пізнання просторових особливостей краю, його ресурсного, рекреаційного, екологічного, соціального та культурного потенціалу. У межах краєзнавства виділяють природниче, історичне, етнографічне, археологічне, мовне, мистецьке краєзнавство, кожне з яких має свої методи дослідження, але в цілому вони формують цілісне бачення локального середовища.

Географо-краєзнавчі дослідження мають вагоме прикладне та соціокультурне значення. По-перше, вони сприяють збереженню культурної спадщини, етнічної самобутності та духовної єдності населення. По-друге, вони забезпечують освітній компонент: учні та студенти, залучені до таких

досліджень, розвивають дослідницькі навички, вчаться працювати з джерелами, створювати картографічні матеріали. По-третє, результати таких досліджень можуть бути використані в місцевому самоврядуванні, у стратегічному плануванні розвитку громад, у формуванні туристичних маршрутів. Вони також є важливою основою для формування громадянської ідентичності, екологічної свідомості та активної життєвої позиції.

Структура географо-краєзнавчих досліджень охоплює вивчення трьох основних блоків (рис. 1.1 та табл.1.1), які співвідносяться між собою за кількістю публікацій. Дане співвідношення носить загальний характер.

Таблиця 1.1

Співвідношення структурних елементів географо-краєзнавчих досліджень
(2000-2024 рр.)

Тематика	Частка* (%)	Пояснення
Природно-ресурсний потенціал	30 %	Висока увага до природних компонентів: рельєф, вода, ґрунти, клімат, ландшафти тощо
Населення та розселення	40 %	Значний обсяг досліджень спрямований на вирішення питань демографії, міграцій, структури зайнятого населення
Економічна географія	30 %	Аналіз господарських процесів, розміщення галузей, територіальне планування – класичний напрям у територіальних дослідженнях

*Обчислюється за кількістю дисертаційних робіт та публікацій у наукових виданнях

Рис. 1.1 Структурні елементи географо-краєзнавчих досліджень

Вивченням географо-краєзнавчої характеристики території займається наука – географічне краєзнавство. Географічне краєзнавство – це науково-практична галузь знань, яка вивчає природу, населення, господарство та культурну спадщину окремих регіонів, населених пунктів і місцевостей. Воно є складовою частиною географічної науки, тісно пов'язане з туризмом, екологією, етнографією, історією та освітньою діяльністю. У сучасному світі географічне краєзнавство відіграє важливу роль у збереженні регіональної ідентичності, формуванні патріотизму, розвитку громад та поширенні знань про рідний край.

Географічне краєзнавство є інтегральною науковою дисципліною, яка досліджує територіальні особливості регіону з погляду природних умов, демографії, господарської діяльності та соціокультурних процесів. Її головна мета – комплексне вивчення місцевості з подальшим застосуванням результатів у сфері планування, освіти, туризму та регіонального розвитку. Основним об'єктом є територіальна система, а предметом – взаємодія між природними умовами та людською діяльністю в конкретному регіоні.

До основних завдань, які вирішує дана наукова дисципліна варто віднести:

1. Вивчення природних компонентів місцевості (рельєфу, клімату, вод, ґрунтів, рослинності, тваринного світу).
2. Аналіз демографічної структури, етнічного складу, традицій, мови.
3. Дослідження економічної діяльності (сільського господарства, промисловості, сфери послуг).
4. Визначення екологічного стану довкілля та проблем його охорони.
5. Створення тематичних карт, туристичних маршрутів, електронних атласів.
6. Формування патріотичної, екологічної та регіональної свідомості населення.

Варто відмітити, що географічне краєзнавство має важливе прикладне значення. Її результати використовуються в:

- ✓ освітній діяльності (викладання у школах та ВНЗ);
- ✓ підготовці краєзнавчих туристичних маршрутів;
- ✓ розвитку територіальних громад;
- ✓ регіональному брендингу та маркетингу;
- ✓ збереженні природної і культурної спадщини;
- ✓ управлінні довкіллям і ресурсами на місцевому рівні.

Таким чином, географічне краєзнавство – це важлива складова сучасної географічної науки та освіти, яка не лише поглиблює знання про рідний край, а й сприяє збереженню національної ідентичності, розвитку сталого місцевого самоврядування, туристичної сфери та громадянського суспільства.

1.2 Історія географо-краєзнавчих досліджень в Україні

Краєзнавство як інтегрована наука охоплює вивчення природних умов, населення, господарської діяльності, історичного розвитку, культурної спадщини, наукових досягнень, релігійних традицій, обрядовості та екологічних викликів певної території. Його предметом є рідний край, який досліджується комплексно в рамках різних напрямів – географічного, історичного, екологічного, літературного, етнографічного, мистецтвознавчого, мовознавчого, сакрального та археологічного краєзнавства. Кожен з них використовує як загальнонаукові, так і специфічні методи відповідної галузі.

У наш час географічне краєзнавство набуває все більшої динаміки, адаптуючись до нових викликів. Обсяги наукової інформації, кількість досліджень та різноманітність підходів постійно зростають, що зумовлює необхідність оновлення теоретико-методологічних основ краєзнавчої діяльності й підсилює її значущість у контексті регіонального розвитку.

На початку 1990-х років ХХ століття відзначалося зростання зацікавленості у визначенні об'єкта географічного краєзнавства, що спричинило появу низки пропозицій щодо його структурування у вигляді історико-географічних регіонів: областей, районів, країв. Пропонувалося,

зокрема, виділяти історико-географічні області на основі природних чинників, зокрема вододілів, річок, гірських хребтів або меж тектонічних структур. Наприклад, Поділля розташовується на вододільних рівнинах, а Полісся та Буковина – у межах певних басейнів, як-от Дніпра чи Прута. Розточчя і Донецький кряж, своєю чергою, виділялися на основі геологічної будови територій.

О.М. Маринич виокремлював дев'ять історико-географічних країв: Донецький, Лівобережно-Придніпровський, Запорізько-Дніпровський, Київсько-Придніпровський, Причорноморський, Кримський, Львівсько-Волинський та Українсько-Карпатський. Водночас В. В. Обозний теж поділяв територію України на дев'ять країв, але його варіант районування суттєво відрізнявся – серед них Волинський, Слобожанський, Подільський, Карпатський та інші.

Ще у 1972 році В.О. Анучин наголошував, що в межах заселеної території існують не лише природні територіальні комплекси, які вивчає фізична географія, або соціально-економічні комплекси, що охоплюють виробничі й господарські утворення, але й особливі, складні територіальні утворення геосередовища загалом. Вони мають унікальні межі й виникають під впливом історичного розвитку суспільства, будучи результатом взаємодії з природним середовищем. Ці комплекси доцільно називати історико-географічними, оскільки саме історичний фактор відіграє провідну роль у їх формуванні. Межі таких утворень іноді збігаються з фізико- або економіко-географічними рубежами, однак частіше мають інше походження. Науковий напрям, який досліджує подібні території, ми визначаємо як країнознавство.

Я.І. Жупанський та В.П. Круль підкреслювали, що сучасне українське краєзнавство, яке раніше не мало виразної ідентичності, нині набуло рис національної наукової дисципліни. Вони акцентували, що регіони дослідження мають визначатися не за умовними географічними критеріями, а відповідно до того, як вони вписуються в єдиний український культурно-історичний простір. У такому підході історія окремого краю розглядається не

як ізольований перелік подій, а як невід’ємна складова загальнонаціонального історичного процесу. Автори також вважають, що в умовах сучасної переорієнтації краєзнавства на національні пріоритети, воно виходить за межі традиційного шкільного курсу географії, оскільки останній стає занадто вузьким для повноцінного охоплення його змісту.

Серед дослідників спостерігається й інші підходи до визначення об’єкта географічного краєзнавства. Так, Л. І. Воропай, М. М. Куниця та М. О. Куниця вважають, що краєзнавство має вивчати полігенетичні, цілісні утворення – природно-демосоціально-виробничі системи (ПДСВС), які формувалися впродовж історичного розвитку, трансформуючись від природно-територіальних комплексів (ПТК) через історико-географічні утворення (ІГС) до сучасних геотехсистем (ГТС) [12]. Водночас складність цих аббревіатур викликає труднощі у розумінні об’єкта, адже названі системи істотно різняться за масштабами та структурною організацією.

П. Г. Шищенко пропонує більш деталізований підхід, виділяючи на території України ландшафтно-етногосподарські системи, до яких належать природні зони, історико-географічні регіони, області та адміністративні райони. На його думку, географічне краєзнавство має зосереджуватися на аналізі території як етноландшафтно-господарського комплексу, в межах якого тісно переплетені природне середовище, етнічна структура, господарська діяльність та культурні надбання [23]. Однак він не уточнює, яка саме з цих територіальних одиниць є базовим об’єктом географо-краєзнавчих досліджень.

Спробу уточнити межі між краєзнавством загалом та географічним краєзнавством здійснили В. Круль і Г. Круль, проаналізувавши понад 50 наукових публікацій. Вони дійшли висновку, що краєзнавство – це інтегрована наука, що базується на поєднанні трьох ключових складових: території, часу та людини. Саме ці компоненти дозволяють поділити краєзнавство на географічне, історичне та суспільне. Оскільки дослідження територіального

аспекту є першоосновою, географічне краєзнавство, на їх думку, відіграє центральну роль у загальній краєзнавчій системі [24].

Важливість територіальної складової підкреслює й Л.Г. Руденко, наголошуючи, що саме територіальна конкретика дослідження є визначальною рисою географічної науки [11]. Разом з тим, дослідження Я. І. Жупанського та В. П. Круля мають радше загальнокраєзнавчий, ніж суто географічний характер. До того ж слід враховувати, що в Україні історико-географічні регіони з часом втратили свою цілісність як етноландшафтно-господарські утворення. Адміністративне поділення сприяло формуванню в межах областей особливого менталітету, культурних рис і способів життя.

М. М. Паламарчук і О. М. Паламарчук обґрунтовано зазначають, що звуження об'єкта географічного краєзнавства лише до природно-виробничих систем є некоректним. Вони пропонують розглядати його як суспільно-територіальний комплекс (СТК) [13], де домінує соціальний компонент. Водночас природне середовище тут відіграє опосередковану роль, хоча й визнається як важливий чинник взаємодії з суспільством.

М. Костриця та М. Пістун виділяють 4 етапи у визначенні періодизації історії краєзнавства (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Етапи періодизації історії географічного краєзнавства

I етап	II етап	III етап	IV етап
Витоки краєзнавства (стихійно-описовий етап за М. Пістуном). Тут варто виокремлювати три періоди: найдавніший, античний, середньовічний – від появи найдавнішої людини (140 тис. років тому – до XVII ст.)	Зародження наукового краєзнавства в Україні (цілеспрямовано-описовий етап за М. Пістуном). Цей етап також поділяється на три періоди: анкетно-описовий, експедиційний, статистичний. Він охоплює період від початку XVIII ст. до середини XIX ст.	Становлення українського краєзнавства. Охоплює останню третину XIX ст. – початок XX ст.	Організація краєзнавства в Україні. Період включає хронологічні межі від 20–30-х рр. XX ст. до сьогодення

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича має давні традиції у сфері географо-краєзнавчих досліджень, що розвивалися ще з моменту заснування географічного факультету. Основна увага приділялася вивченню природи, населення, господарства, етнокультурного складу та просторової організації регіону Буковини, зокрема її української частини – Північної Буковини.

Вагомий внесок у формування наукової школи географічного краєзнавства зробили такі вчені як: Жупанський Я.І., Куниця М.О., Воропай Л.В., Круль В.П. та багато інших. Сьогодні такі дослідження проводяться на 5 кафедрах географічного факультету. Серед науковців-краєзнавців можна виділити: Джаман В.О., Костащук І.І., Ющенко Ю.С., Заячук М.Д., Рідуш Б.Т., Холявчук Д.І, Бучко Ж.І та багато інших.

Отже, географічне краєзнавство як міждисциплінарна природничо-суспільна галузь знань виступає системою уявлень про рідний край, що охоплює комплекс взаємопов'язаних компонентів: неповторність природного середовища, сформовану в історичному контексті етнічну структуру розселення, специфіку соціально-економічного розвитку, духовно-культурну спадщину, а також об'єкти природоохоронного та історико-культурного значення – археологічні пам'ятки, заповідники, природні парки тощо.

1.3 Методика географо-країзнавчого дослідження територіальної громади

У сучасних умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні особливої актуальності набувають географо-краєзнавчі дослідження на рівні територіальних громад. Ці дослідження дозволяють не лише виявити природно-ресурсний, економічний, демографічний та культурний потенціал певної території, а й сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень для її розвитку.

Проаналізувавши наукові джерела, доходимо до висновку, що методика географо-краєзнавчого дослідження територіальної громади передбачає такі етапи:

1.1. Підготовчий етап – включає вибір об'єкта дослідження, постановку мети та завдань.

1.2. Збір інформації – аналіз статистичних даних, картографічних матеріалів, місцевих джерел.

1.3. Польові дослідження – маршрутні обстеження, опитування, фотофіксація об'єктів.

1.4. Обробка результатів – аналіз зібраних даних, складання карт, таблиць, діаграм.

1.5. Підготовка висновків і рекомендацій – узагальнення та практичні пропозиції (рис. 1.2).

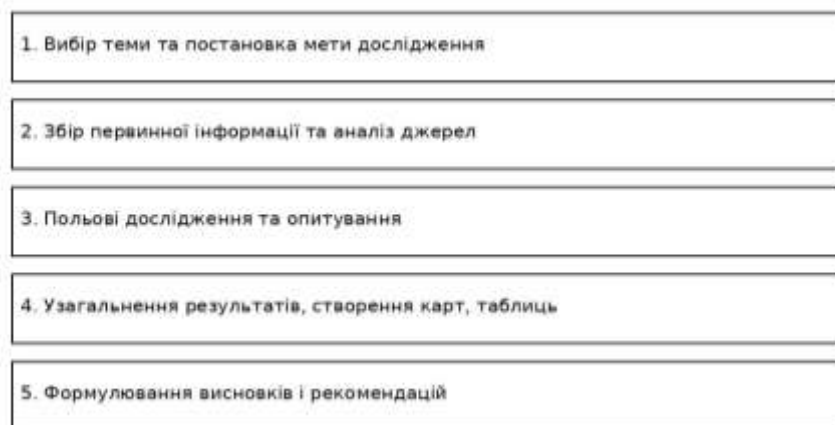

Рис. 1.2 Основні етапи наукових географо-краєзнавчих досліджень громад

У процесі дослідження використовуються такі методи наукових досліджень:

1. Аналітико-логічний метод застосовується на етапі постановки мети й завдань дослідження. Він передбачає осмислення проблеми, її логічну побудову, формулювання гіпотез. Завдяки цьому методу визначається об'єкт, предмет, мета і структура дослідження, а також обирається методика його реалізації.

2. Картографічний метод – один з ключових для географо-краєзнавчих досліджень. Використовується для аналізу карт (топографічних, тематичних, історичних), побудови нових картосхем, просторового аналізу об'єктів. Сприяє виявленню просторових закономірностей, територіальної організації та взаємозв'язків між природними й соціальними компонентами.

3. Статистичний метод, який передбачає збирання, систематизацію та аналіз кількісних даних про населення, господарство, природні ресурси, екологічний стан тощо. Дає змогу встановити тенденції, зміни, виявити закономірності в динаміці розвитку території.

4. Історико-географічний метод. Він спрямований на дослідження змін у географічному просторі в історичному контексті. Дає змогу простежити, як змінювалося розселення, господарське освоєння, природне середовище, кордони територій тощо в різні історичні періоди.

5. Контент-аналіз – це метод якісного та кількісного аналізу текстової інформації з відкритих джерел: архівних документів, публікацій, інтернет-ресурсів, звітів органів місцевого самоврядування. Дозволяє виявити ключові теми, частотність згадувань, громадську думку.

6. Метод польових досліджень базується на безпосередньому відвідуванні досліджуваної території. Передбачає фіксацію природних, соціальних та культурних об'єктів, опис місцевості, спостереження, складання фотозвітів. Є незамінним для уточнення картографічної та фактичної інформації.

7. Соціологічне опитування та анкетування. Застосовується для вивчення думки населення щодо проблем і перспектив розвитку громади, етнокультурних рис, якості послуг. Дозволяє отримати емпіричні соціальні дані та оцінити сприйняття середовища мешканцями.

8. Класифікація та типологія. Ці методи дозволяють структурувати інформацію, згрупувати однорідні території або явища за певними критеріями. Наприклад, типологія поселень, ландшафтів, господарської спеціалізації. Сприяє формуванню чітких аналітичних висновків.

SWOT-аналіз – це метод, який спрямований на виявлення сильних (S) і слабких (W) сторін території, а також її можливостей (O) і загроз (T). Метод використовується на завершальному етапі для формування практичних рекомендацій щодо розвитку громади.

Методика географо-краєзнавчого дослідження територіальної громади є універсальним інструментом вивчення сучасного стану територій. Застосування комплексного підходу дозволяє детально вивчити природні умови, населення, господарство, соціальну інфраструктуру, культурну спадщину, що, своєю чергою, сприяє сталому розвитку громад.

Висновки до розділу 1

Географо-краєзнавчі дослідження територіальних громад є важливою складовою сучасної гуманітарно-географічної науки, що поєднує природничі, соціальні, культурні й економічні аспекти вивчення локальних територій. У ході аналізу теоретичних підходів було встановлено, що географічне краєзнавство поступово трансформувалося з описової дисципліни у прикладну інтегральну галузь знань, яка орієнтована на потреби просторового планування, місцевого самоврядування та сталого розвитку. Об'єктом географо-краєзнавчих досліджень є територія, як соціопросторовий комплекс, що характеризується поєднанням природних умов, етнокультурних ознак, господарських структур, історико-культурної спадщини та екологічного стану.

Було узагальнено та класифіковано основні методи, які використовуються у краєзнавчих дослідженнях громад. Серед них – картографічні, статистичні, історико-географічні, соціологічні, польові, геоінформаційні, а також методи типології, класифікації, системного аналізу та SWOT-оцінювання.

Методичні засади географо-краєзнавчих досліджень мають базуватися на міждисциплінарному підході, поєднанні якісного й кількісного аналізу, верифікації даних із різних джерел, а також активному залученні сучасних ГІС-технологій для просторової візуалізації результатів.

Важливим напрямом досліджень є залучення місцевого населення, адже саме його перцепційне сприйняття середовища, ідентичність та локальна пам'ять формують унікальність громади як об'єкта наукового вивчення.

Накопичення та систематизація географо-краєзнавчих знань про громади України слугує інформаційною та аналітичною основою для прийняття управлінських рішень на місцевому рівні, реалізації державної регіональної політики та зміцнення національної ідентичності.

РОЗДІЛ 2

ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ БРУСНИЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1 Геологічна історія та тектонічна будова, рельєф громади

Територія сучасної Брусницької громади, що розміщена у межах Буковинського Передкарпаття, має складну та тривалу геологічну історію, яка охоплює сотні мільйонів років геологічного часу. В її основі лежить Передкарпатський прогин – тектонічна структура, сформована внаслідок взаємодії Євразійської плити з Карпатською геосинкліналлю.

У палеозої (близько 541-252 млн років тому) дана територія була частиною стародавньої платформи. У цей час формувалися перші осадові товщі, представлені морськими відкладами – пісковиками, вапняками, сланцями. Ці породи лягли в основу майбутніх геологічних структур і слугують фундаментом сучасного підгір'я.

У мезозої (252–66 млн років тому) територія перебувала під впливом морських трансгресій. Формувались нові товщі морських відкладів, зокрема крейдові й карбонатні породи. Це період стабільного тектонічного режиму, коли тривав інтенсивний осадконакопичувальний процес.

Найбільш вагомі трансформації в геологічній структурі території громади відбулися у кайнозої, особливо в міоцені та пліоцені (близько 23–2 млн років тому). У цей період внаслідок Альпійської складчастості почалося підняття Карпат та формування Передкарпатського прогину. Потужні тектонічні рухи сприяли формуванню складчастих структур, що в подальшому були перекриті потужними відкладами неогенового віку – глинами, суглинками, пісками.

Упродовж четвертинного періоду (останні 2,6 млн років) природні умови набували сучасного вигляду. Під впливом гляціальних та інтергляціальних процесів територія зазнавала розчленування, утворювалися водно-ерозійні

форми, формувались лесові товщі, алювіальні відклади, схили й міжгірні улоговини. Активно розвивалися зсуви, ерозія та інші екзогенні процеси.

Сучасна геологічна будова території Брусницької громади складається переважно з потужних товщ неогенових і антропогенових осадів. Поширені глинисті сланці, піски, суглинки, лесовидні породи, що мають схильність до зсувів. Геоморфологічна будова зумовлює підвищену ерозійну небезпеку та складні умови для забудови. Історія геологічного формування території громади представлена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Історія геологічного формування території Брусницької громади

Геологічна ера / період	Часовий інтервал (млн років тому)	Основні процеси	Результати для території громади
Палеозой	541–252	Формування морських осадових порід	Основа геологічного фундаменту
Мезозой	252–66	Морські трансгресії, накопичення вапняків і пісковиків	Поява крейдових товщ
Кайнозой (неоген)	23–2	Альпійська складчастість, утворення Передкарпатського прогину	Нагромадження глин, сланців, зсувоутворення
Антропоген	2.6 – теперішній час	Гляціальні й постгляціальні процеси, ерозія	Сучасний рельєф, лесовидні й алювіальні відклади

Територія Брусницької територіальної громади розташована в межах Передкарпатського прогину, який є частиною великої тектонічної структури – Східноєвропейської платформи та її обрамлення з боку Карпатської орогенної системи. Геологічно ця територія належить до Прут-Сіретського міжріччя, яке є північно-східною околицею Буковинського Передкарпаття.

Передкарпатський прогин утворився в результаті занурення краю Східноєвропейської платформи під тиском альпійських складчастих структур Карпат протягом пізньої мезозойської – кайнозойської епох. Сам прогин сформувався ще в мезозої, а його сучасний вигляд сформовано в основному протягом неогенового періоду.

У межах громади переважає неогеновий тектонічний чохол, складений породами сарматського, понтичного та меотичного ярусів. Основу залягання становлять потужні товщі глин, пісковиків, алевритів і мергелів, які в результаті тектонічних рухів були зім'яті у широкі антиклінальні й синклінальні структури. У межах громади виділяють широкохвилясту складчасту систему, що характеризується м'якою тектонікою – бродівського типу.

У тектонічному плані на території громади можна умовно виокремити дві структурно-геологічні зони:

1. Північно-східна частина – переважають синклінальні структури з глибшими заляганнями відкладів, що зумовлює наявність джерел підземних вод та міньвод.
2. Південно-західна частина – представлена антиклінальними структурами, що зазнали інтенсивнішого руйнування, ерозії та проявів зсувних процесів.

Тектонічні рухи в регіоні ще не завершені: за даними сейсмологічних спостережень, Передкарпаття продовжує повільно підійматись, а тектонічні напруги проявляються в періодичних зсувах, особливо в районах глинистих покладів та на межі з Карпатами. Ці процеси мають безпосередній вплив на інженерно-геологічні умови громади, зокрема на стійкість схилів, забудову та функціонування інфраструктури.

По відношенню до фізико-географічного районування, Брусницька територіальна громада розташована в межах Брусницького грядокотловинного лісо-лучного фізико-географічного району, що входить до складу Буковинського Передкарпаття. Цей регіон вирізняється розчленованим

грядово-горбистим рельєфом і вважається складовою Пут-Сіретського межиріччя – фізико-географічного підрайону з характерною ерозійно-зсувною морфодинамікою.

Природне середовище громади представлено хвилястими височинами, розділеними численними ярами, струмками та долинами малих річок. Найбільш характерні елементи рельєфу – це горбисто-грядові міжгір'я, що сягають висот 300-500 м над рівнем моря. Ці форми є продовженням Костинських гряд, котрі частково заходять із Багненського природного району.

На півдні громади, зокрема в межах сіл Верхні Станівці та околиць хутора Виноград, сформувалися високогорбисті комплекси, які мають яскраво виражену схильність до зсувних процесів. Геоморфологічні спостереження свідчать про періодичні масові зміщення ґрунтових мас (кожні 5-10 років), що спричинені накопиченням води на глинистих водонепроникних сланцях. Наймасштабніші зсуви зафіксовані у 1918, 1983 та 2006 роках, які мали серйозні наслідки: руйнування інфраструктури, осушення криниць, деградація водозабезпечення.

У північній частині громади, зокрема в с. Брусниця, с.Кальнівці та Нижні Станівці домінує середньогорбистий рельєф, тоді як південні частини даних сіл охоплює низькогорбиста морфоструктура. Загальна орографічна побудова території дозволяє умовно розподілити її на правобережну та лівобережну частини відносно русла р. Брусниця, яка проходить центральною смугою громади.

Найвищою точкою території є гора Скала, що розташована на околиці села Верхні Станівці. Її висота сягає 481 м над рівнем моря. Таким чином, рельєф Брусницької громади відіграє ключову роль у формуванні природного середовища, визначає характер землекористування, тип забудови, транспортну доступність та екологічну безпеку території. Зсувні і ерозійні процеси потребують ретельного моніторингу та просторового планування з урахуванням фізико-географічних ризиків.

Таким чином, рельєф Брусницької громади відіграє ключову роль у формуванні природного середовища, визначає характер землекористування, тип забудови, транспортну доступність та екологічну безпеку території. Зсувні і ерозійні процеси потребують ретельного моніторингу та просторового планування з урахуванням фізико-географічних ризиків.

2.2 Корисні копалини та мінеральні джерела Брусницької громади

Територія Брусницької територіальної громади, що розміщується у межах Буковинського Передкарпаття, характеризується не значним різноманіттям корисних копалин місцевого значення, сформованих у результаті неогенових і антропогенових геологічних процесів. Основними видами мінеральних ресурсів, що зустрічаються в межах громади, є будівельні, лікувальні, паливні.

У межах сіл Брусниця, Нижні Станівці та Верхні Станівці залягають значні поклади будівельних глин неогенового віку, які використовуються для виготовлення цегли, черепиці та керамічних виробів. Глини пластичні, мають добрі формувальні властивості, придатні до машинної обробки.

Антропогенові піски, що зустрічаються в заплавах річок Брусниця та Брусенка, застосовуються як будівельний і бетонний пісок. Місцями виявлено також дрібнозернисті кварцові піски, придатні для виготовлення склоблоків і штукатурних сумішей.

У руслах річок – особливо в межах сіл Волока, Верхні Станівці – зустрічаються галечники та щебеневі матеріали, які мають попит у дорожньому будівництві та приватному секторі.

На території громади зафіксовано прісні підземні води, придатні для господарсько-побутового використання, водопостачання населення. У районі с. Чортория та Брусниці зафіксовані слабомінералізовані джерела гідрокарбонатно-кальцієвого типу, які мають лікувальні властивості та потенціал для розвитку курортно-санаторного господарства.

Брусницька громада характеризується наявністю унікального мінерально-бальнеологічного потенціалу, представленого трьома типами мінеральних вод, що є природними аналогами загальновідомих водотерапевтичних джерел: «Мацеста», «Єсентуки-4» та «Миргородська».

Сірководнева вода типу «Мацеста». Сірководневі води Брусницького родовища мають високу концентрацію загального сірководню (150–300 мг/л), що відповідає категорії висококонцентрованих сульфідних вод. Основним чинником їх лікувального впливу є проникнення сірководню через шкіру і слизові оболонки, що активізує обмінні процеси, регенерацію тканин та сприяє нормалізації вегетативної і центральної нервової системи. За іонним складом ці води вирізняються високим вмістом іонів натрію, магнію і гідрокарбонатів, що зумовлює їх м'який лужний характер. Такий склад забезпечує протизапальну, бактерицидну та загальнотерапевтичну дію. Сірководневі ванни ефективні при лікуванні захворювань опорно-рухового апарату, дерматологічних, урологічних і гінекологічних патологій.

Мінеральна вода типу «Єсентуки-4». Гідрокарбонатно-хлоридно-натрієві води Брусниці за своїм хімічним складом і мінералізацією (2,4–3,6 г/л) є аналогами лікувально-столових вод типу «Єсентуки-4». Їх особливістю є вміст йоду та кремнієвої кислоти, що сприяє зміцненню кісткової тканини, стимулює регенерацію клітин шкіри, нормалізує ендокринні функції та підтримує імунітет. Вода сприятливо впливає на функціонування шлунково-кишкового тракту, сприяє нормалізації кислотності шлунка, покращенню перистальтики та обмінних процесів. Рекомендована до вживання при хронічних гастритах, панкреатитах, гепатитах, функціональних розладах кишківника, а також під час вагітності за рекомендацією лікаря.

Хлоридно-натрієва вода типу «Миргородська». Цей тип води характеризується широким спектром макро- та мікроелементів (Na, K, Mg, Ca, Cl, HCO₃, Fe, F, J, Br, H₃BO₃, кремнієва кислота), що надає їй значну лікувальну цінність при захворюваннях травної, сечостатевої та серцево-судинної систем. Вона стимулює видільну функцію органів травлення, активізує

жовчовиділення та ферментну активність. Незважаючи на потенціал цього джерела, хлоридно-натрієві води Брусниці ще потребують додаткового вивчення. Наразі існує загроза їх забруднення внаслідок недостатньої ізоляції розвіданих свердловин. Для їх раціонального використання необхідні масштабні інвестиції в гідрогеологічні дослідження та охоронні заходи.

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика мінеральних вод громади

Тип мінеральної води	Хімічна характеристика	Показання до застосування	Особливості
Сірководнева (типу «Мацеста»)	Висока концентрація сірководню (150–300 мг/л), іони Na, Mg, гідрокарбонати	Захворювання нервової системи, шкіри, обмін речовин, діабет, гіпертонія	Стабільний хімічний склад, велика глибина залягання, сильна протизапальна дія
Гідрокарбонатно-хлоридно-натрієва (типу «Єсентуки-4»)	Мінералізація 2,4–3,6 г/л, лужність 8,0–8,3, іони HCO_3^- , Cl^- , Na^+ , йод, кремнієва кислота	Гастрити, панкреатити, хвороби печінки, жовчного міхура, гепатити	Наявність йоду та кремнієвої кислоти, м'яка дія, можливість щоденного вживання
Хлоридно-натрієва (типу «Миргородська»)	Хлоридно-натрієвий склад, Na, K, Ca, Mg, Fe, F, органічні речовини, мікроелементи	Хвороби шлунково-кишкового тракту, діабет, холецистит, профілактика та загальне оздоровлення	Високий вміст мікроелементів, природна прозорість, збагачення організму йодом

Медико-бальнеологічна практика свідчить про високу ефективність використання брусницьких мінеральних вод у лікуванні широкого спектру хронічних захворювань. Згідно з даними клінічних спостережень, ефективність процедур становить понад 94 %, що є одним з найвищих показників в Україні.

Територія громади потребує системного геологічного вивчення, зокрема для уточнення ресурсної бази: створення каталогу ділянок перспективної

видобувної діяльності; залучення громади до геоекономічного планування з урахуванням екологічної безпеки; врахування ресурсного потенціалу в просторовому плануванні.

2.3 Кліматичні умови території

З метою комплексної характеристики кліматичних умов Брусницької громади у дослідженні використано багаторічні спостереження метеорологічної станції в місті Чернівці, яка розташована у безпосередній близькості до території дослідження.

Досліджувана територія належить до зони помірного кліматичного поясу з домінуванням помірно континентального клімату. Кліматичні умови формуються під впливом таких основних чинників, як радіаційний баланс, морфологічні особливості підстилаючої поверхні та циркуляція повітряних мас.

Протягом року спостерігається чергування впливів різних повітряних мас. Взимку та влітку на територію нерідко надходять холодні арктичні повітряні маси зі сходу, що спричиняє суттєве зниження температури – у січні вона може сягати $-25...-30\text{ }^{\circ}\text{C}$. Водночас у літній період спостерігається вплив південних повітряних мас із Чорноморського та Середземноморського регіонів, які сприяють підвищенню температури до $+30...+35\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Кількість опадів у регіоні є відносно значною і становить близько 600–700 мм на рік. Сумарна сонячна радіація коливається в межах 80–110 ккал/см². Взимку переважає антициклональний тип погоди з частими вторгненнями арктичного повітря, тоді як у літній період більш активним є циклональний режим з опадами.

Літній період характеризується теплими, іноді спекотними погодними умовами. Середні температури липня коливаються від $+14\text{ }^{\circ}\text{C}$ до $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$ залежно від висотного профілю місцевості: на півночі вони сягають $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$, у центральній частині – $+16\text{ }^{\circ}\text{C}$, на південному підвищенні – близько $+14\text{ }^{\circ}\text{C}$. Найвища кількість опадів протягом року спостерігається саме влітку – до 200–

300 мм. Ізотерми мають загальний напрямок із заходу на схід, тоді як опади розподіляються з перевагою на південну частину території.

Осінь починається, як правило, у першій декаді вересня і триває до середини листопада. Перша половина сезону характеризується малохмарною погодою з незначними опадами, тоді як із другої половини жовтня спостерігається зниження температури, часті дощі та тумани. В кінці листопада випадає перший сніг, який, як правило, не є стійким. Температури повітря в осінній період варіюються в межах $+8...+15$ °C. На території південного схилу громади частіше формуються тумани, особливо поблизу долини річки Брусниця.

Зимовий період починається наприкінці листопада і триває до початку березня. Характеризується відносно м'яким кліматом із відлигами та сніговим покривом висотою до 50–70 см. У середньому за зиму випадає 200–300 мм опадів, хоча останніми роками ця цифра зменшилась до 100–200 мм. У зимові місяці домінують північно-західні та західні вітри, проте можливі вторгнення арктичного повітря зі значним зниженням температури до -30 °C. Найнижчі температури спостерігаються у південній частині громади, що пов'язано з морфологічними особливостями рельєфу.

Весна зазвичай починається в середині березня. Вона характеризується підвищенням температури, активним таненням снігу, частими опадами та хмарністю. Середні температури повітря навесні коливаються від 0 до $+20$ °C. Можливі пізні заморозки у квітні – на початку червня, що негативно впливають на цвітіння плодових культур. Особливо дощовими були роки 1968, 1979, 1983 і 2006, що супроводжувались надмірним зволоженням ґрунтів, негативно позначаючись на сільськогосподарському виробництві.

Таким чином, кліматичні умови Брусницької громади формуються під впливом складної взаємодії природних факторів, мають чітко виражену сезонність, значну амплітуду температур та кількості опадів, що відіграє важливу роль у формуванні агрокліматичного потенціалу території.

2.4 Гідрографічна мережа території дослідження

Територія басейну річки Брусниця вирізняється густою гідрографічною мережею. На площі близько 200 км² спостерігається приблизно 50 водотоків – як постійних, так і тимчасових. Головною водною артерією є річка Брусниця – права притока Пруту, що належить до басейну Дунаю. Витоки річки розташовані поблизу села Дібрівка (Сторожинецький район, Чернівецька область). Її русло за формою нагадує пташине перо, а річкова долина відзначається широтою та відносною неглибиною. Загальна довжина річки становить 23 км, а площа басейну – 110 км². Ширина русла змінюється від 3 м у верхів'ї до 10 м у нижній течії, на окремих ділянках – до 25 м. Глибина води в середньому становить 0,5–1 м, іноді – до 2–4 м. Швидкість течії зазвичай становить 1–2,5 м/хв, однак під час весняного паводку вона може досягати 4,8–9,4 м/с. Від назви річки походять назви населених пунктів Брусниця та Брусенки.

До значущих приток річки Брусниця відносяться: з правого боку – Брусенка й Бруславець, з лівого – Плоска.

Річка Брусенка, найбільша притока Брусниці, бере початок у селі Костинці. Вона протікає через село Верхні Станівці й впадає до Брусниці у селі Нижні Станівці. Довжина водотоку становить 19 км, площа басейну – 16 км². Її русло вузьке – шириною 2,5–5 м, глибиною 1–2 м. Середньорічна швидкість течії – 1–2,6 м/хв, у паводковий період – до 3,5 м/с. Береги формуються алювіальними відкладами.

Бруславець також бере початок у Костинцях. Річка має довжину 6 км та площу басейну 5 км². Її русло вузьке (до 0,8 м), а глибина води зазвичай не перевищує 0,7 м. Потік має помірну течію – до 2 м/с.

Плоска, невелика ліва притока Брусниці, витікає з села Бабино (Вижницький район). Має протяжність у 5 км, площу басейну – 3 км². При середній глибині 0,4 м і ширині 0,5 м, річка має слабку течію (до 1 м/с), яка під час весняного повноводдя посилюється до 2,5 м/с. Взимку річка повністю замерзає.

Крім річок, у межах басейну налічується близько 190 дрібних водойм із площею водного дзеркала 10–50 м². Вони використовуються переважно для потреб сільського господарства. У селі Чортория каскад ставків має екологічне значення, адже забезпечує середовище існування рідкісного виду – лебедя-шипуну.

На півдненному-заході досліджуваної території (с. Верхні Станівці) трапляються заболочені ділянки. Вони перебувають на початковому етапі формування, з розвитком торфового шару.

Крижаний режим водойм характеризується нестабільністю: сніговий покрив утворюється з кінця листопада і тримається до початку – середини березня. Період льодоставу триває в середньому 2–2,5 місяці. У теплі зими можливі часті скресання та танення криги.

2.5 Ґрунтово-рослинний покрив і фауна території

Ґрунти є одним із найважливіших природних ресурсів, які поєднують у собі взаємодію між живою та неживою природою. Біологічні організми впливають на перетворення ґрунтоутворювальних порід, тоді як чинники абіотичного середовища – сонячне випромінювання, волога та вітри – сприяють процесам вивітрювання.

На території дослідження сформувалися різні типи ґрунтів, що змінюються залежно від рельєфу, геоморфологічних умов та типу рослинності. У заплавах річки Брусниця та її приток переважають алювіальні ґрунти. Основну площу території займають опідзолені ґрунти, що зосереджені переважно на півдні. Вони сформувалися під лісовою рослинністю, мають низький вміст гумусу (близько 3–4 %), але водночас відзначаються високою родючістю. Значну площу також займають дерново-підзолисті ґрунти, які потребують меліорації, зокрема осушення та вапнування, оскільки мають підвищену кислотність. Вони характерні для центральної частини району, де використовуються під сіножаті та пасовища.

Брусницька громада розташована в межах лісостепової зони Передкарпаття, що умовно поділяється на два рослинні підтипи: північний – із переважанням степової рослинності, та південний – з домінуванням лісів.

У північній частині громади переважає трав'яна рослинність із фрагментами лісових насаджень, представлених дубом, буком, грабом і березою. Тут значні площі розорані, домінують культурні сільськогосподарські рослини. Уздовж річкових долин поширена дикоросла флора, така як глід, ожина, ліщина, верболіз.

Південні території вкриті переважно лісами, що займають приблизно чверть усієї площі. Серед основних порід – бук, дуб, вільха, граб та береза. Водночас від 2005 року спостерігається скорочення лісистості внаслідок інтенсивної вирубки, що призводить до ерозії на схилах колишніх букових масивів.

У складі деревної рослинності також зустрічаються явір, клен, осика та береза бородавчаста. Підлісок утворюють ліщина, жимолость, малина, бузина та ожина. Трав'яний покрив представлений папороттю, квасцем, а на заболочених ділянках – осокою, очеретом, зозулиним льоном і хвощем. В умовах деградації лісових екосистем актуальним є питання їхнього відновлення – шляхом залісення вирубаних територій і посадки дерев на непридатних до ріллі землях.

На території громади також ростуть рідкісні й охоронювані види, занесені до Червоної книги України: підсніжник, шафран, лілія лісова, біле латаття.

Тваринний світ району є відносно бідним за видовим складом. З ссавців зрідка зустрічаються козулі, дикі кабани, зайці, лисиці, чисельність яких зменшилася до критичних меж. Пташиний світ представлений дещо ширше: яструб, синиця, дятел, одуд, ворона (сіра й чорна), горобець, сорока, шпак, шуліка. Хоча фауна не має суттєвого промислового значення, вона є невід'ємною складовою природного ландшафту.

Висновки до розділу 2

Природні умови та ресурси Брусницької територіальної громади є надзвичайно різноманітними й багатогранними, що зумовлює важливість їх комплексного вивчення та раціонального використання. Геоморфологічна структура території сформувалася під впливом складної геологічної історії, у межах Передкарпатського прогину, з домінуванням грядово-горбистого рельєфу, схильного до зсувних та ерозійних процесів.

Кліматичні умови громади – помірно континентальні – сприяють розвитку сільського господарства, лісництва та рекреаційної діяльності. Водні ресурси представлені густою мережею малих річок і струмків, серед яких провідну роль відіграє річка Брусниця з численними притоками. Присутність великої кількості ставків і водозбірних територій створює потенціал для зрошення, рибництва та природоохоронного моніторингу.

Ґрунтовий покрив характеризується переважанням опідзолених і дерново-підзолистих ґрунтів, що мають неоднакову родючість, але при належному агротехнічному підході можуть бути ефективно використані в агровиробництві. Рослинність і тваринний світ громади репрезентовані лісостеповими та лісовими угрупованнями з включенням охоронюваних видів, що надає території значної природоохоронної та естетичної цінності.

Загалом, природні ресурси громади створюють сприятливі умови для розвитку сільського господарства, рекреації, екотуризму та охорони природи. Водночас існуючі екологічні загрози, як-от зсуви, вирубка лісів, деградація ґрунтів, потребують сталого природокористування та посилення заходів екологічної безпеки в межах локальної територіальної політики.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА БРУСНИЦЬКОЇ ГРОМАДИ

3.1 Населення та його культура

Демографічні процеси в Брусницькій територіальній громаді, як і в багатьох інших громадах Західної України, відзначаються загальнодержавною тенденцією до скорочення чисельності населення. Така динаміка зумовлена низкою соціально-економічних, міграційних та природних факторів.

У 1990-х роках населення сіл громади (Брусниця, Верхні та Нижні Станівці, Чортория, Зеленів, Кальнівці, Остра тощо) залишалося відносно стабільним, але вже з початку 2000-х років спостерігається поступове зменшення кількості жителів. Це зумовлено:

- ✓ зниженням народжуваності, що пов'язано з економічною нестабільністю, зменшенням рівня доходів та міграційними настроями молоді;
- ✓ переїздом працездатного населення за кордон у пошуках роботи (особливо до Італії, Іспанії, Польщі, Чехії);
- ✓ старінням населення, оскільки частка осіб пенсійного віку стабільно зростає, а молодь часто не повертається у громаду після здобуття освіти;
- ✓ загальною урбанізацією, яка спонукає до міграції в більші міста (Чернівці, Київ, Львів).

Згідно з орієнтовними оцінками, станом на 2001 рік (перепис) на території сучасної Брусницької громади проживало понад 11000 осіб. За неофіційними даними 2023 року, ця чисельність зменшилася до приблизно 8000-8500 жителів. Це свідчить про зменшення кількості населення приблизно на 15-20 % за останні два десятиліття.

Найбільшого скорочення зазнали невеликі села, такі як Зеленів, Замостя, Чортория, де у деяких випадках школи або дитячі садки припинили роботу через брак дітей. Водночас село Брусниця, як адміністративний центр

громади, зберігає відносну демографічну стійкість завдяки розвиненій інфраструктурі, наявності лікарні, школи, дитячого садка тощо.

Таблиця 3.1

Розподіл постійного населення у Брусницькій громаді (станом на 01.01.2022 р.)

Категорія	Під категорія	Кількість осіб
За віком:	Від 0-5 років	453 осіб (4,87%)
	Від 5-6 років	107 осіб (1,15%)
	Від 6-18 років	1348 осіб (14,48%)
	Від 18-60 років	5355 осіб (57,54%)
	Старше 60+ років	2043 осіб (21,95%)
За статтю:	Чоловіки	3816 осіб (41%)
	Жінки	5490 осіб (59%)
За місцем проживання:	Сільське	9306 осіб (100%)
	Міське	0 осіб (0%)
За національністю:	Українці	9276 осіб (99,67%)
	Румуни	1 особа (0,01%)
	Молдовани	2 особи (0,02%)
	Росіяни	21 особа (0,23%)
	Інші	6 осіб (0,06%)

У таблиці подано докладні відомості щодо структури постійного населення Брусницької територіальної громади за основними демографічними та соціальними показниками. Інформація представлена як у кількісному, так і у відсотковому вираженні, що дає змогу здійснити детальний та об'єктивний аналіз демографічної ситуації на території громади. Загальна чисельність населення становить 9306 осіб, при цьому середня густота населення дорівнює 94,9 особи на 1 км².

Рис. 3.1 Вікова структура Брусницької ОТГ

Аналіз вікової структури населення Брусницької територіальної громади засвідчує, що найбільшу частку становлять особи працездатного віку (від 18 до 60 років) – 5355 осіб, або 57,54% від загальної чисельності населення. Така демографічна картина є сприятливою для економічного розвитку громади, оскільки свідчить про наявність трудових ресурсів. Водночас, унаслідок повномасштабної агресії російської федерації проти України спостерігається відтік частини працездатного населення за кордон у пошуках безпечніших умов життя.

Дитяче населення Брусницької територіальної громади (особи віком до 18 років) налічує 1808 осіб, що становить 19,5% від загальної чисельності. Такий показник свідчить про помірний рівень народжуваності. Водночас частка дітей дошкільного віку (0–5 років) є значно нижчою – лише 4,87%, що вказує на негативну динаміку народжуваності в останні роки.

Особи старшого віку (60 років і більше) становлять 2043 особи, або 21,95% загального населення громади. Така вікова структура вказує на явище старіння населення, що є характерною демографічною тенденцією як для України, так і для країн Європи загалом. Це вимагає посиленої уваги до

системи соціального захисту, охорони здоров'я та організації гідного пенсійного забезпечення.

У структурі населення за статтю спостерігається суттєвий гендерний дисбаланс. Жінки складають більшість – 59% (5490 осіб), тоді як чоловіки – лише 41% (3816 осіб). Подібна диспропорція може позначатися на функціонуванні ринку праці, шлюбно-сімейних відносинах та інших аспектах соціально-економічного життя громади.

Уся чисельність населення Брусницької громади є сільською, що становить 100%. Відсутність міського населення визначає специфіку просторової організації, інфраструктурного розвитку та соціальної політики в межах громади. Чисельність населення та його густоту в громаді відображено на рис 3.2.

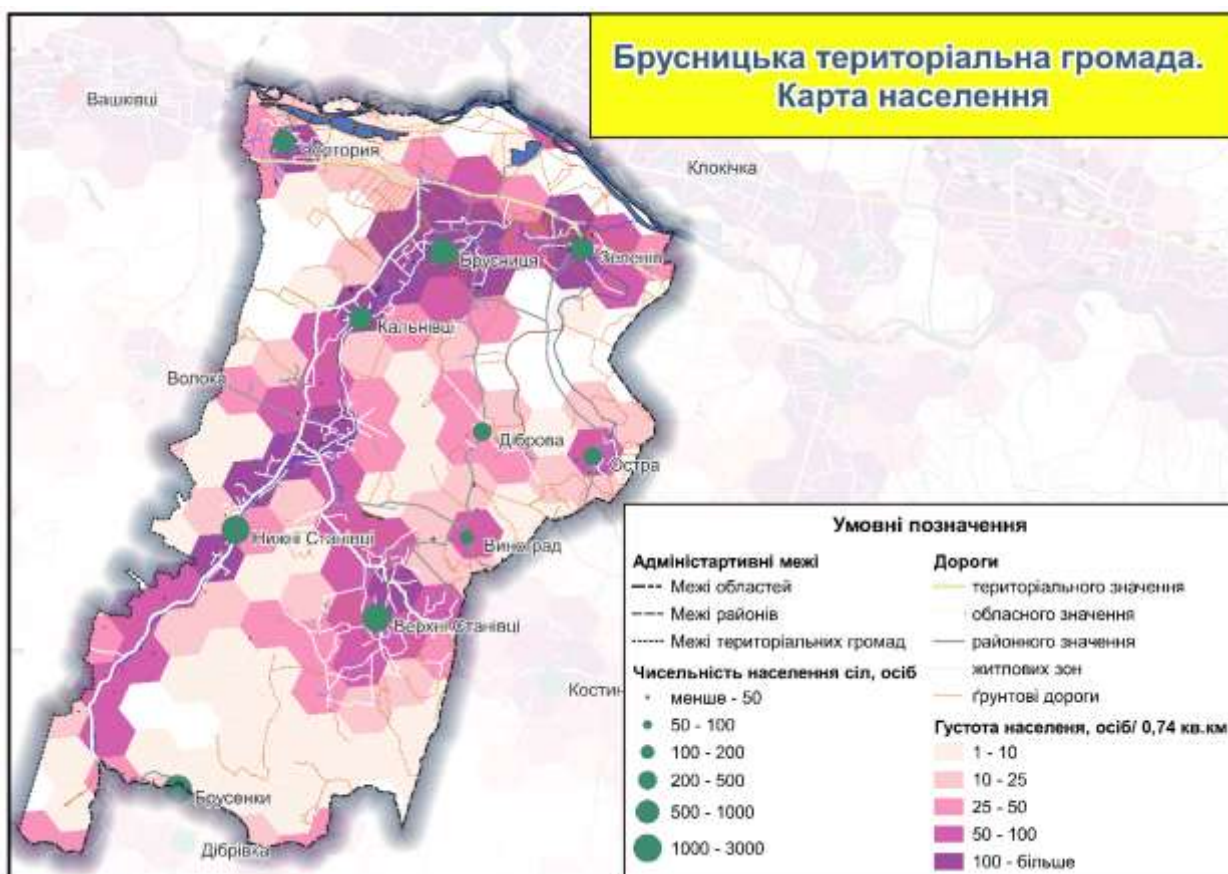

Рис. 3.2 Чисельність та густота населення громади

У національному складі населення спостерігається переважання українців, які становлять 99,67% (9276 осіб). Представники інших

національностей є нечисленними: румуни – 0,01%, молдовани – 0,02%, росіяни – 0,23%, інші – 0,06%. Такий рівень етнічної однорідності забезпечує стабільність у соціокультурному середовищі та сприяє збереженню традиційної ідентичності громади.

Культурне життя Брусницької територіальної громади є важливим елементом її соціального розвитку та збереження історичної спадщини. Попри сільський характер громади, культурна ідентичність її жителів має глибоке історичне коріння, що базується на народних традиціях, релігійних обрядах, фольклорі, мистецтві та родинних цінностях.

Населення громади зберігає і передає з покоління в покоління традиції, пов'язані з релігійними святами, обрядами, народною медициною та ремеслами. Значна частина мешканців бере участь у святкуванні Різдва, Великодня, Івана Купала, Зелених свят, а також обжинків – із відповідним дотриманням обрядовості, пісенного та хореографічного фольклору.

Церква займає особливе місце в культурному житті громади, оскільки виступає не лише духовним, але й соціальним центром. Православні храми функціонують в кожному селі громади, а церковні свята є точками згуртування мешканців. Також у Верхніх Станівцях є Будинок молитви адвентистів сьомого дня.

Народна творчість громади представлена вишивкою, ткацтвом, різьбою по дереву, гончарством. Збереглися унікальні традиції виготовлення буковинських сорочок, весільних рушників і декоративних тканин. Жінки громади часто долучаються до гуртків народної вишивки, де відтворюють орнаменти, характерні для Буковини.

У культурних закладах, зокрема в сільських будинках культури, діють хорові колективи, аматорські театральні студії, фольклорні ансамблі. Вони беруть участь у районних та обласних фестивалях, демонструючи автентичну буковинську культуру.

Брусницька громада докладас зусиль для підтримки та розвитку культури: реалізуються програми з ремонту клубних установ, закупівлі

музичних інструментів та сценічного обладнання, проводяться тематичні культурно-просвітницькі заходи. Активізується участь молоді в культурному житті через гуртки та творчі конкурси.

Культурне середовище громади сприяє збереженню української національної ідентичності, формуванню патріотизму, вихованню молодого покоління в дусі шани до історії, традицій і природи рідного краю.

Узагальнюючи, можна зазначити, що демографічна ситуація в Брусницькій територіальній громаді відображає загальнонаціональні тенденції: населення поступово старіє, спостерігається перевага жінок над чоловіками, а також низький рівень народжуваності. Громада залишається моноетнічною та виключно сільською, що накладає певні виклики й перспективи для подальшого соціально-економічного розвитку.

3.2 Господарство в громаді

Господарство Брусницької територіальної громади є багатогалузевим, із переважанням аграрного сектору, що зумовлено виключно сільським типом заселення та природно-географічними умовами території. Економіка громади базується на сільському господарстві, переробній промисловості, санаторно-курортній діяльності та обслуговуючій сфері.

Основу сільського господарства складає рослинництво та тваринництво. На території громади активно функціонують сільськогосподарські підприємства, зокрема агрофірма «Калина», що спеціалізується на вирощуванні зернових культур, кукурудзи, сої та плодово-ягідної продукції, а також веде молочне тваринництво. Землеробство орієнтоване на середньогосподарські площі, що обробляються як фермерськими господарствами, так і одноосібниками.

Місцеві підприємці займаються також розвитком приватного бізнесу, торгівлі, транспортних послуг, деревообробки, що сприяє диверсифікації господарства громади та створенню нових робочих місць. Громада має

потенціал для розвитку зеленої економіки, сільського туризму та переробної промисловості, з огляду на природні ресурси та традиційні промисли краю.

У районі дослідження останніми роками спостерігається тенденція до збільшення суб'єктів господарювання. Станом на 1 січня 2022 року в адміністративних межах с. Брусниця, с. Нижні Станівці, с. Верхні Станівці та с. Зеленів було зареєстровано 13 малих підприємств, 17 товариств з обмеженою відповідальністю, 5 акціонерних товариств, 7 фермерських господарств, 1 кооператив та 349 фізичних осіб-підприємців.

Загалом на досліджуваній території функціонують такі підприємства: ВАТ «Нижньостановецький кахельний завод», товариства із обмеженою можливістю «Калина» та «Ярослав-Буковина», Товариство з обмеженою відповідальністю «Санаторно-оздоровчий комплекс “Брусниця”». Найбільшу питому вагу в загальному обсязі виробництва товарної продукції (68,2%) займало приватне підприємство «Калина», яке спеціалізується у сфері сільського господарства та у випуску мінеральної води «Брусницька» та столової питної води «Чернівецька».

Агрофірма «Калина» - стабільне локальне підприємство з фокусом на виробництві безалкогольних напоїв, що підтримує економіку села завдяки місцевому виробництву, торгівлі та послугам. Містить важливу для громади структуру, що формує базу зайнятості та інфраструктури. «Калина-1» значно масштабніша, сфокусована на агробізнесі (зернові культури), демонструє високі обсяги виручки та активів – ключовий гравець аграрного виробництва у регіоні. Її продуктивна діяльність створює важливу економічну активність та потенціал для подальшого зростання.

Нижньостановецький кахельно-цегельний завод – це невелике товариство, орієнтоване на місцевий будівельний ринок. Основна спеціалізація – виробництво цегли та кахлів із глини, з додатковими напрямками – видобуток сировини і оптова торгівля. Працює близько 40 осіб, засноване у 2003 році та залишається сімейним бізнесом.

ПП «Ярослав Буковина» - зареєстроване 21 лютого 2005 року. Основна діяльність – виробництво м'яса та м'ясної продукції.

Санаторно-оздоровчий комплекс «Брусниця» - це сучасний лікувально-рекреаційний заклад, розташований у селі Кальнівці Чернівецької області. Комплекс спеціалізується на оздоровленні завдяки використанню природних чинників: зокрема, сірководневих мінеральних вод, аналогічних до «Буковинської мацесті». Заклад надає послуги з діагностики, профілактики та лікування різних захворювань, має розвинену інфраструктуру: медичний центр, басейн, б'ювет, зони відпочинку, соляну кімнату. Санаторій функціонує цілорічно та забезпечує комфортне перебування як для оздоровлення, так і для відпочинку (рис. 3.3 та рис. 3.4).

Рис. 3.3 Загальний вигляд ТОВ «СОК «БРУСНИЦЯ»

Рис. 3.4 Загальний вигляд ТОВ «СОК «БРУСНИЦЯ»

Окрім даних підприємств відходи у річках та ґрунтових водах залишають такі установи: Верхньостановецький ЗНЗ І-ІІІ ст., Нижньостановецький ЗНЗ І-ІІІ, Брусницький ДНЗ, Нижньостановецьке лісове господарство.

3.3 Проблеми та перспективи розвитку громади

Незважаючи на багатий природно-ресурсний потенціал, сприятливі кліматичні умови та розвинену сільськогосподарську спеціалізацію, Брусницька територіальна громада стикається з низкою важливих проблем, що стримують її повноцінний соціально-економічний розвиток.

З метою встановлення проблем та перспектив розвитку громади ми провели SWOT-аналіз громади (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

SWOT-аналіз Брусницької громади

Категорія	Зміст
Сильні сторони (Strengths)	Вигідне географічне розташування поблизу м. Чернівці. Розвинене сільське господарство, родючі ґрунти. Наявність санаторію з мінеральними водами. Діючі підприємства (агрофірма, завод). Висока частка працездатного населення. Етнічна однорідність — 99,6% українців.
Слабкі сторони (Weaknesses)	Відсутність міських населених пунктів. Слабкий стан інфраструктури. Недостатня інвестиційна активність. Висока частка пенсіонерів. Гендерний дисбаланс. Мало робочих місць поза сільським господарством.
Можливості (Opportunities)	Розвиток медичного та сільського туризму. Отримання грантів і державних коштів. Підтримка фермерських господарств. Туристичні маршрути та зелені садиби. Переробка сільськогосподарської продукції.
Загрози (Threats)	Відтік молоді через війну та безробіття. Зниження народжуваності. Стихійні лиха – зсуви, повені. Вирубка лісів. Зменшення державного фінансування.

Однією з ключових проблем є демографічна криза, яка проявляється у зменшенні народжуваності, зростанні частки літніх людей та відтоку працездатного населення, особливо молоді, за межі громади чи країни. Це призводить до зменшення трудового потенціалу, що безпосередньо впливає на темпи економічного зростання.

Другим важливим викликом залишається недостатній рівень розвитку інженерної та соціальної інфраструктури. Стан доріг місцевого значення, які пов'язують населені пункти громади, часто є незадовільним, що ускладнює логістику, доступ до медичних, освітніх та адміністративних послуг. Окремо варто зазначити проблему недостатнього забезпечення якісним водопостачанням, каналізацією та побутовими послугами.

Також спостерігається низький рівень інвестиційної привабливості регіону через брак промислових підприємств, інноваційних проєктів, слабку промоцію громади та відсутність чіткої стратегії сталого розвитку. Це обмежує можливості створення нових робочих місць та підвищення доходів населення.

У сільськогосподарському секторі громади зберігається низький рівень технологічної модернізації, а діяльність агрофірм здебільшого обмежується первинною переробкою сировини без доданої вартості. Водночас, мале фермерство та кооперація потребують суттєвої підтримки з боку місцевої влади та держави.

Окрему проблему становить екологічна ситуація, зокрема, ерозійні процеси на схилах, забруднення ґрунтів, вирубка лісів і погіршення стану малих річок. Ці виклики потребують інтегрованого підходу до збереження природного середовища.

Таким чином, для подолання зазначених проблем необхідна розробка комплексної програми розвитку громади, яка поєднає модернізацію інфраструктури, розвиток людського капіталу, охорону довкілля та активізацію підприємницької діяльності.

Брусницька територіальна громада має значний потенціал для сталого соціально-економічного розвитку, який базується на поєднанні природно-ресурсних, людських, рекреаційних та агропромислових можливостей.

Завдяки сприятливим кліматичним умовам, наявності родючих ґрунтів і досвіду місцевого населення, громада має можливість модернізувати сільське господарство, впровадити агротехнології, зрошення, точне землеробство, підтримати розвиток фермерства, а також створення аграрних кооперативів і переробних підприємств із виробництва продукції з доданою вартістю.

На території громади діє санаторій «Брусниця» з унікальними мінеральними водами. Розвиток санаторно-курортної інфраструктури, екологічного та зеленого туризму (пішохідні маршрути, велотуризм, агросадиби) може стати додатковим джерелом доходів та сприяти збереженню навколишнього природного середовища.

Перспективними є проєкти з модернізації транспортної мережі, енергоефективності в громадських установах, розвитку систем водопостачання та каналізації, впровадження альтернативних джерел енергії. Особливу увагу варто приділити цифровізації та розвитку інтернет-інфраструктури у віддалених селах.

Інвестиції в освіту, створення молодіжних центрів, культурно-мистецьких осередків сприятимуть збереженню культурної спадщини, активізації громади та утриманню молоді. Можливе створення центрів перекваліфікації дорослого населення, особливо для повернення трудових мігрантів.

Розробка інвестиційного паспорта громади, формування індустріальних та логістичних локацій, податкові стимули, а також створення умов для МСП (малого і середнього бізнесу) здатні активізувати економічне життя громади.

Рекультивация деградованих земель, боротьба з ерозією, висадка лісів, розчищення русел річок, впровадження екологічного моніторингу – усе це стане основою для збереження природного багатства території.

Для ефективного управління територією та забезпечення сталого розвитку Брусницької громади рекомендовано зосередити увагу на таких стратегічних і тактичних заходах:

- * Розробити програми підтримки молоді, зокрема: житлові програми, програми працевлаштування, розвитку підприємництва та дозвілля.

- * Запровадити систему муніципальних стимулів для повернення трудових мігрантів та залучення молодих сімей до громади.

- * Посилити підтримку літніх людей та осіб з інвалідністю шляхом розвитку системи соціального захисту та медичних послуг на місцевому рівні.

- * Активно сприяти залученню інвесторів шляхом створення інвестиційного паспорта громади, прозорих умов оренди землі та підтримки підприємництва.

- * Розвивати кластери: агропромисловий, рекреаційно-туристичний, деревообробний (на базі Нижньостановецького заводу та місцевих лісів).

- * Підтримати малий та середній бізнес через пільгові кредити, інформаційно-консультаційні центри, навчальні програми.

- * Впровадити екологічний моніторинг стану водних ресурсів, зсувних процесів, якості повітря.

- * Забезпечити очищення та підтримку в належному стані річок, ставків, джерел та охоронних зон санаторію.

- * Здійснити залісення вирубаних площ, зокрема схилів, що зазнали ерозії, та сприяти лісовідновленню.

- * Розширити та оновити інфраструктуру санаторію «Брусниця» для цілорічного прийому відпочивальників, зокрема – осіб похилого віку та учасників бойових дій.

- * Розробити брендинг громади як курортної зони: створити туристичні маршрути, екомаршрути, популяризувати місцеву історико-культурну спадщину.

- * Підтримати розвиток сільського та зеленого туризму через навчання власників агросадиб, рекламу та участь у туристичних виставках.

* Розробити комплексну схему просторового розвитку громади з урахуванням зсувонебезпечних територій, охоронних зон та перспектив забудови.

* Вкласти кошти у модернізацію комунальних мереж, водопостачання, каналізації та дорожньої інфраструктури, особливо міжсільських доріг.

* Створити комунальне підприємство з благоустрою територій та утримання інженерної інфраструктури.

* Підтримати розвиток закладів освіти (особливо дошкільної), оновлення матеріально-технічної бази, забезпечення якісного харчування та безпеки.

* Активізувати культурне життя через клуби, бібліотеки, народні ансамблі та музеї; провести етнографічні фестивалі, свята місцевої кухні.

* Впровадити електронне урядування: послуги через ЦНАП, онлайн-доступ до рішень громади, створення цифрової карти громади.

Отже, ключем до успіху громади є поєднання стратегічного бачення влади з ініціативами жителів, активне залучення зовнішніх ресурсів (державних, донорських, інвестиційних) та постійна робота над підвищенням якості життя мешканців. За умови належного стратегічного планування, залучення коштів державного та міжнародного рівня, а також активної участі місцевої громади, Брусницька громада має реальні передумови для переходу до моделі сталого, децентралізованого та інноваційного розвитку.

Висновки до розділу 3

Аналіз соціально-економічного розвитку Брусницької територіальної громади дозволяє сформулювати низку ключових висновків:

1. Демографічна ситуація громади є типовою для сільських територій України – спостерігається тенденція до старіння населення, помірна народжуваність та перевищення частки жінок над чоловіками. Населення громади є переважно моноетнічним (українці) та має суто сільський характер, що обумовлює специфіку соціальної інфраструктури та ринку праці.

2. Економіка громади базується переважно на сільському господарстві, переробній промисловості (зокрема, харчовій і керамічній) та оздоровчо-рекреаційній діяльності. У громаді діють окремі успішні підприємства, такі як агрофірма «Калина», Нижньостановецький кахельний завод, оздоровчий комплекс «Брусниця» тощо, однак загалом рівень економічної активності потребує стимулювання.

3. Проблеми розвитку громади охоплюють як демографічні (старіння, міграція молоді), так і інфраструктурні питання (зношена комунальна мережа, нестача якісних доріг, нерозвинена інвестиційна політика). Також актуальними є проблеми екологічного характеру (вирубка лісів, зсуви, деградація ґрунтів).

4. Перспективи розвитку пов'язані з активізацією місцевого самоврядування у напрямках: модернізації сільського господарства; розширення рекреаційного та медичного туризму; збереження природної та культурної спадщини; впровадження цифрових сервісів та залучення інвестицій.

5. Ключовою умовою сталого розвитку є формування стратегічного бачення з урахуванням просторових, природних, людських та економічних ресурсів, а також активне залучення громадян до процесів управління.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення наукового дослідження було вивчено географічні особливості Брусницької сільської громади та отримано наступні висновки:

1. Дослідження підтвердило, що географо-краєзнавчий підхід ґрунтується на комплексному аналізі природи, населення та господарської діяльності у межах локальної території. Базові теоретичні положення – зональний підхід, принцип функціональної модульності території та інтеграція природного та соціального аспектів – успішно застосовані до оцінки Брусницької громади.

2. Громада займає площу $\sim 98 \text{ км}^2$ з населенням близько 9 300 осіб (станом на 2022 р.). Розташована в передгірній зоні Буковини, з висотами 193–298 м над рівнем моря, середня – ≈ 230 м. Геологічно належить до західної периферії Східно-Європейської платформи і підґрунтя Карпатської складової. Присутні мінеральні джерела (тип «Мацеста», «Єсентуки-4»). Клімат помірно-континентальний, сприятливий до сільського господарства та рекреації. Ґрунти переважно чорноземні й лесові, з ерозійною загрозою в схилах. Водні ресурси – р. Брусниця, лісові масиви – складають природно-рекреаційний потенціал.

3. Населення рівномірно розподілене по 10 селах громади, спостерігається старіння структури: переважають жінки й особи похилого віку, домінує українська етнічна спільнота. Активна частина (18-60 років) становить понад 57 % громадян. Середня густота населення – близько 95 осіб/км², що вказує на сільську компактну структуру.

4. Економіка громади базується на сільському господарстві, лісопереробці та оздоровчо-рекреаційній сфері (санаторії на мінеральних водах, джерела). Існуюча інфраструктура підтримує аграрні й туристичні функції, однак не має значних промислових підприємств. Громада активна у громадській співпраці, зокрема допомогою захисникам (донати, закупівля дронів).

5. Загалом виконані завдання дозволили комплексно охарактеризувати громаду, виявити її потенціальні й проблемні галузі. Рекомендації орієнтовані на збалансований розвиток демографічного, екологічного та економічного компонентів громади, що сприятиме її сталому розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жупанський Я.І., Круль В.П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства // Укр. геогр. журн. 1993. № 3. С. 52-55
2. Географічне краєзнавство: сучасний стан і перспективи. Житомир, 1992.
3. Шищенко П. Сутність географічного краєзнавства // Краєзнавство. Географія. Туризм. 2000. № 42. С. 1-2.
4. Круль В., Круль Г. Сутність і структурний зміст краєзнавства, об'єктно-предметна основа географо-краєзнавчих досліджень // Історія української географії
5. Бейдик О.О. (2010). Краєзнавство у системі національного виховання молоді. Київ: Либідь.
6. Гладкий Ю.М. (2007). Регіональна географія України. Київ: Літера ЛТД.
7. Костащук І.І. (2023). Географо-етнографічне вивчення локальних громад Буковини. Наукові записки ЧНУ, №3, 91–96.
8. Пістун М.Д. (2001). Основи краєзнавства. Київ: Центр навчальної літератури.
9. Шаблій О.І. (2003). Соціальна географія України. Львів: Світ.
10. Яценко С.П. (2018). Краєзнавство як фактор національної ідентичності. Український географічний журнал, №2, 56–60.
11. Барський Ю. М. (ред.). Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: зб. наук. праць. Луцьк: ЛНУ ім. Лесі Українки, 2021. 250 с.
12. Букпортрет.info. Історія Брусенки: вебресурс. URL: <https://bukportret.info>
13. Географія 8 клас: електронний ресурс. Uca.net.ua. URL: <https://uca.net.ua>
14. Географія, економіка і туризм: зб. наук. праць. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 232 с.
15. Географія та туризм: матеріали Інтернет-конф. Харків: ХНПУ, 2022. 190 с.
16. Географічна освіта: реалії та перспективи. Львів: ЛНУ, 2024. 215 с.
17. Документи ЧМАН: аналітичні матеріали. Чернівці, 2019. 103 с.

18. Довгань О. В. Географія. 8 клас: підручник. Київ: Освіта, 2021. 288 с.
19. Індустрія гостинності: матеріали міжнар. форуму. Львів: ЛП, 2023. 134 с.
20. Історико-краєзнавчий портрет Брусенки. Чернівці, 2022. 112 с.
21. Краєзнавчі джерела Брусницької громади: зб. матеріалів. Чернівці, 2023. 76 с.
22. Лопушняк Л. В. Суспільно-географічні аспекти зайнятості населення Чернівецької області (на прикладі рекреаційно-туристичної сфери): дис. ... канд. геогр. наук. Чернівці, 2019. 201 с.
23. Матеріали наук. конф. викладачів ЧНУ. Чернівці, 2023. 224 с.
24. Матеріали по Великокучурівській громаді. Чернівці, 2021. 98 с.
25. Метод. керівництво з антропогенного навантаження на річки. Київ, 2004. 58 с.
26. Мельник А. А., Дарчук К. В., Сабадаш В. І. ГІС-технології в інженерно-геодезичному проєктуванні: навч. посіб. Чернівці: ЧНУ, 2024. 168 с.
27. Паламарчук М. М., Ревера О. З. Нове життя малих річок. Київ: Урожай, 1991. 160 с.
28. Паспорт річки Путилівка. Чернівці, 1994. 72 с.
29. Природа Західного Полісся: зб. наук. праць. Вип. 15. Луцьк, 2018. 216 с.
30. Природа Західного Полісся та прилеглих територій: зб. статей. Луцьк, 2018. 144 с.
31. Рекреаційні ресурси Затурцівської громади. Луцьк, 2020. 89 с.
32. Реалії, проблеми та перспективи розвитку географії: матеріали наук. конф. Львів: ЛНУ, 2024. 244 с.
33. Рослини і ландшафти Ківерцівщини. Луцьк, 2017. 93 с.
34. СНУ ім. Лесі Українки. Збірник праць. Луцьк, 2022. 245 с.
35. Тимченко З. В. Оцінка екологічного стану малих річок. Луцьк: РВВ «Вежа» СНУ, 2000. 128 с.
36. Туристичне краєзнавство: матеріали. Харків: ХНПУ, 2022. 207 с.
37. Туристичне краєзнавство: спецвипуск. Умань: УДПУ, 2015. 198 с.
38. Чижевська Л. Т., Нетробчук І. М. Екологічний стан поверхневих вод у Волинській області. Луцьк, 2002. 84 с.
39. Шульгач А. С. Ландшафтне різноманіття перспективного НПП «Лісова пісня». Київ, 2015. 102 с.
40. Яцик А. В. та ін. Екологічні основи раціонального водокористування. Київ: Наука, 1974. 240 с.

ДОДАТКИ

Брусницька територіальна громада

